

Minyatür Sanatı Bağlamında Minyatür ve Nakış Kelimelerinin Anlamına İlişkin Bilgiler

Ruhi KONAK (*)

Özet: 13-19. yüzyıllar arasında İslam dünyasının resim sanatını temsil eden örnekler, yayınlarda tanıtılırken batıdaki benzerlerinden hareketle minyatür olarak isimlendirilmektedir. Söz konusu resimlerin Osmanlıdaki isminin ise nakış olduğu söylenmektedir. Minyatür ve nakış kelimelerinin birbirinin karşılığı olarak ele alındığı yayınlarda, tanımlara bu kelimelerin etimolojisi ile başlanmış; çoğu tanımda her ne kadar bu iki kelimenin ifade ettiği kapsam birbiri ile örtüşmese de içerikteki tutarsızlık da dikkate alınmamıştır. Bu çalışmada, yayınlarda yer aldığı şekliyle minyatürün tanımı ve bu tanımlarda kullanılan kelimelerin anlamlarına ilişkin bilgiler karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. Minyatür ve nakış kelimeleri ile dışı vurulan anlamların ne ölçüde birbiri ile örtüştüğü tartışılmıştır. Çalışma kapsamında incelenen tanımlarda, nakış ve minyatür kelimelerinin birbirinin anlam aralığını karşılayamadıkları anlaşılmıştır. Diğer taraftan, nakış kelimesinin söz konusu dönemin resim sanatının adlandırılması aşamasında, kapsayıcı fakat direkt anlamı karşılama açısından yetersiz kalan bir isim olarak karşımıza çıktığı; nakkaş kelimesinin de bu tarz resimleri yapan sanatçıların adlandırılması hususunda kapsayıcı fakat direkt anlamın vurgulanması açısından yetersiz olduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Minyatür, Sanat, Portre, Tasvir, Nakış, Nakkaş

Information about the Meaning of the Words Miniature and Mural in the Context of the Art of Miniature

Abstract: While introduced in the publications, Turkish and Islamic painting art is entitled as miniature on the basis of its counterparts in the West. However, the name of the paintings is said to be mural in the Ottoman period. In the publications where miniature and mural words are handled as each other's equivalent, definitions start with the etymology of these words and in most definitions; even though the extent that these two words refer not to correspond to each other, incoherency in the content is not taken into consideration. In this study, definition of miniature as it is seen in the publications and information about the meanings of the words used in these definitions are discussed comparatively. To what extent the words miniature and mural and the meanings are embodied in correspondent to each other are discussed and the content of the goal to use mural and muralist to entitle the paintings and the painters are talked about is examined. In the study, it was understood that the words miniature and mural don't meet each other's meanings. On the other hand; it was understood that the word mural appears as a name which is inclusive while entitling traditional Turkish and Islamic painting art but insufficient to meet the exact meaning and also the word muralist is in the context of entitling the painters painting Western kind of paintings.

Keywords: Miniature, Art, Portrait, Portrayal, Mural, Muralists

*) Yrd. Doç., Kastamonu Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Resim-İş Eğitimi Anabilim Dalı (e-posta: ruhikonak@gmail.com)

Giriş

Yayınlarda minyatürün tanımına “minyatür” kelimesinin etimolojisi ile başlanmış ve bu girişim, her yayında değişen batılı bir dil kökenine bağlı olarak yürütülmüştür. Bir grup yayında birbirini tekrar eden kısa metinlerde, alıntı yapılırken yanlış veya doğru bilgi değerlendirmesi fazla önemsenmemiş; bazı yanlış ifadeler sürekli tekrar edilmiştir.

Minyatür kelimesinin etimolojisi ile başlayan tanım, biçimin tanımı ile sürdürülmüş; ancak, çoğu yayında konu yine kısaca ve kalıplaşmış ifadeler ile yayından yayına değişen yorumlara dönüşmüştür. Böylece yayınlarda konuya ilişkin bir fikir birliğinin olmadığı; net, kapsamlı bir tanıma ulaşılamadığı kanısını uyandıracak farklılıklar ortaya çıkmıştır. Kuşkusuz konuya değinen her araştırmacı, yazar veya sanatçı minyatür konusunda bir yayın hazırlama girişimi ile iyi niyet temeline dayanan; bilimsel amaç doğrultusunda bir hedef belirlemiştir. Ancak birkaç örnek yayın dışında, kulaktan dolma bilgiler veya benzer yayınlardan alıntılarla yapılan tanımlar çoğu zaman eksiktir.

Bu çalışmada yayınlarda yer aldığı şekliyle minyatürün tanımı ve bu tanımlarda kullanılan kelimelerin anlamlarına ilişkin bilgiler karşılaştırmalı olarak ele alınmış; minyatür, nakış ve nakkaş kelimeleri ile dışa vurulan anlamların, konu bağlamını oluşturan resimler açısından ne ölçüde birbiri ile örtüştüğü tartışılmıştır.

1. Minyatürün Kelime Anlamına İlişkin Bilgiler

Kitap, makale, tez ve internet yayınlarda yer aldığı şekli ile ele alındığında, minyatürün tanımı ile ilgili birçok internet kaynağı ve basılı yayınlara karşılaşmak mümkündür. Bu tanımlar arasında derli toplu olması ve konuyu ciddi bir şekilde ele alması açısından dikkat çeken tanımlardan¹ biri şöyledir: Minyatür kelimesi,

“Ortaçağ Avrupası'nda hazırlanan el yazmalarının bölüm başlarında metnin ilk harfinin etrafına kırmızı-turuncu minium ile (sülüğün, sülyen, kırmızı kurşun tozu) yapılan miniatura adlı tezhipten gelmekte ve "sülüğünle boyanmış" anlamını taşımaktadır; ancak zamanla minor (küçük) kelimesinin etkisinde kalarak "küçük (resim)" anlamını da kazanmıştır” (Mahir, 2005, s. 118).

Bir diğer yayında minyatür kelimesi şu şekilde ele alınmış ve sürdürülmüştür:

“Minyatür sözcüğü, Latince miniare'den (kırmızıyla boyama) kaynaklanan İtalyanca miniatura'dan Fransızcaya, oradan da Türkçeye girmiştir. Osmanlıcada minyatüre “nakış”, ustasına da “nakkaş” denir. Minyatür, geniş anlamıyla el yazmalarına metni aydınlatmak amacıyla yerleştirilen açıklayıcı resimlerdir. Batı'da kökeni Antik Çağ'a, Doğu-

1) Minyatürün tanımının geçtiği yayınlara bakınız: Arseven, Ty., 59-60; Tahir, Vd. 1953, 160,161; Binark,1975, s.34; Keskiner,1985, s. 24-26; Koç,1994, s.287.; Mahir,2012, s.15.; Özen,1985, s.47.; Çoruhlu, 2000, s.55.; Ersoy, 2006, s. 1; Bağcı, Vd., 2006, s.151; Şerefoğlu, 2002, 38, 39. s.; Kutsigil, 2005, s. 3.; Yılmaz, 2004, s. 227-229.; Türker, 2010, s.30; Sarac, 2011, s. 174, 175

daysa İslam öncesi dönemlere kadar inen el yazması ressamlığı Orta Çağ boyunca yaygın bir sanat dalı olmuştur. İslam dünyasında hat sanatıyla birlikte gelişen bu sanat, 13. yüzyıldan 19. yüzyıla değin ege-men resim türü haline gelmiştir. Batıdaysa kitap bezeme sanatında, baş harfleri vurgulamak için kullanılan kırmızı boyadan (minium) dolayı el yazmalarında bulunan resimlere bu ad verilmiştir. Ancak terim etimo-lojik açıdan yanlış olarak Latince minus (küçük) sözcüğüne temellendi-rilip özellikle 16.-19. yüz yılda küçük boyutlu portreler, manzaralar ve figürlü sahneler için de kullanılmıştır” (Renda, 1997, s. 1262.)

Yukarıdaki tanımlardan anlaşılacağı üzere minyatürün tanımı İslam ve batı kitap sa-natları bağlamında belirginleşen bir içeriğe oturtulmuş; içeriğin örtüştürülmesi amacıyla da 13-19. yüzyıllar arasında İslam dünyasında üretilen kitap resimleri de minyatür ismi ile anılmıştır. Bazı yayınlarda söz konusu resimlerin, minyatür ismi ile anılması sürecinin 18. yüzyılda Fransız etkisiyle başladığı söylene de (Nemoğlu, 2010, s. 575) minyatür kelimesinin ne zaman ve ne maksatla Türkçeye girdiği hakkında detaylı bir bilgi yoktur. Celal Esad Arseven’in yaptığı bir değerlendirme doğrultusunda bu ismin nasıl kullanıl-maya başladığı hakkında bir yargıya varmak mümkündür. Yazara göre, “nakış” kelime-si, bugün artık minyatür kelimesinin anlamını ifade edememektedir. Bu sebeple resmin bir şubesi olan bu resimlere nakış resim ve yahut minyatür ve tezyini olan nev’ine sadece nakış demek icap eder (Arseven, Ty. s. 59-60) Ancak açık olan şudur ki, minyatür keli-mesi, ne nakış kelimesinin yerini doldurabilmiş ne de nakış resim olarak önerilen diğer ismi ile aynı yerde durabilmiştir. Çünkü aynı yazar, nakış resim ve minyatürün tanımını yaparken Türklerde nakış kelimesinin eskiden boya ile yapılan her türlü resim ve tezyinat anlamına geldiğini belirtmiştir (Arseven, Ty., s. 59). Bu bağlamda bu iki ismin birbirini karşılayan nitelikte olmadığı görülmektedir.

Nakış ve minyatür kelimelerinin sözlük ve yayınlarda yer alan anlamları incelendi-ğinde de nakış kelimesi ile amaçlanan anlamın minyatür kelimesinin içeriğini kapsadığı, ancak onun tam karşılığı olarak durmadığı görülmektedir. Arapça, Farsça ve Osmanlıca sözlüklerde karşılığı bulunmayan ve batı dillerinde sadece kitap resimlerini ifade eden minyatür kelimesi, Osmanlıda nakış kelimesinin ifade ettiği anlam kapsamında ortaya çıkan resimlerin sadece kitapta bulunanları ile ilgilidir. Bu açıdan bakıldığında, nakış kelimesinin minyatür kelimesi ile direkt olarak karşılanması mümkün görünmemektedir.

2. Nakış ve Minyatür ile İlgilendirilen Bazı Kelimeler ve Anamlarına İlişkin Bilgiler

“Nakış kelimesi, ilk dönem İslâm kaynaklarında mühür olarak kul-lanılan “yüzük üzerindeki yazı ve resimler” anlamında geçmektedir. Kettânî’ye göre Hz. Peygamber’in yüzüğününün nakışı hakkındaki riva-yetler Medine’de o dönemde bir nakkaşın varlığını göstermektedir... Kaynaklarda nakkaşlara üzerinde çalıştığı materyal veya eşyaya göre

“nakkāşü’l-fidda, nakkāşü’z-zehab, nakkāşü’s-sikke, nakkāşü’l-hicâre” gibi adlar verilmiştir. Meselâ mûsikişinas İbn Süreyc’in mugannî damadı Ebû Mes’ûd Saîd’in aynı zamanda nakkaş olduğu ve Ebûkubey’s’te taş-tan tencere (bürme) yaptığı rivayet edilir... Eş’arî kelâmcısı Ebû Ca’fer Muhammed es-Sülemî de “nakkāşü’l-fidda” idi... Mugîre b. Şu’be’nin İranlı Mecûsî kökenli kölesi Ebû Lü’lü’ün demircilik ve marangozluk yanında nakkaşlık da yaptığı rivayet edilir... İslâm sanatının günümüze ulaşan en eski nakkaşlık örnekleri Emevîler dönemine ait Kubbetü’s-sahre, Emeviyye Camii ve Kusayru Amre’deki fresk, kabartma ve mozaiklerdir. Abbâsîler devrinde özellikle Bağdat’ta 100’den fazla kitapçı dükkânı vardı ve istinsah edilen kitapların bir bölümü mutlaka minyatürlerle süsleniyordu” (Bozkurt, 2006, s. 326-327).

Bazı sözlüklerde “nakış” kelimesi, resim, duvarlara veya tavanlara yapılan yağlı veya sulu boya resim, süsleme sanatı, ipekle sırma ile işleme, hile, renk olarak tanımlanmıştır (Develioğlu, 1996, s. 802; Yılmaz, 2004, s. 255; Eroğlu, 2006, s. 255). Bazı sözlüklerde ise “birden fazla renkte boyamak, iğne veya özel aletlerle işleme yaparak süslemek şeklinde tanımlanmıştır (Bozkurt, 2006, s. 326). Celal Esat Arseven ise Türklerde nakış kelimesinin eskiden boya ile yapılan her türlü resim ve tezyinat anlamına geldiğini belirtmiş: kitaplara ve kağıtlara yapılan renkli resimlere, duvarlara, tavanlara, dolap kapaklarına, kapılara, oklara, çekmecelere, rahlelere, kalemdanlara süs olarak her nevi eşya üzerine boya ile yapılan insan, hayvan ve bezeme resimlerine ve hatta halılar kumaşlar ve işlemelere yapılan renkli süslemelere de nakış ismi verildiğinden söz etmiştir (Arseven, Ty., s. 59).

Bu haliyle bakıldığında, yayınlarda “minyatürün Osmanlıcadaki karşılığı nakıştır” ibaresi problemlili bir tanım olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde minyatür diye anılan resimlere, Osmanlıda nakış denirken özel alan ayrımı yapılmadan, genel bir anlamın vurgulandığı açıktır. Bu kapsamda sadece minyatür değil, aynı zamanda tezhip, kalem işi, çini, halı, kilim, kumaş, vb. alanlarda nakış kelimesinin ifade kapsamına giren üretimlerdir. Dolayısıyla “nakış” kelimesi direkt olarak minyatür kelimesinin karşılığı değildir.

Yukarıda ele alınan tanımlardan da anlaşılacağı üzere, nakış, Osmanlıcada tasvir, şebih, suver, âsâr, tarrahi, nigar, suret, hurde nakış, meclis, vb. isimlerle anılan minyatür tarzı resimlerin (foto: 1) yanı sıra tezhip, kalem işi, çini, halı, kilim, kumaş, vb. sanat dallarını da içine alan ve böylece kağıt, deri, dokuma, metal, taş, alçı, ahşap, vb. yüzeylerde, uygulandığı yüzeye uygun boya ve uygulama tekniği ve malzemesi ile birbirinden farklılaşan alanların toplu ismi olarak güzel sanatlar terimi içinde plastik sanatlar terimi gibi bir anlamın karşılığı olan genel çatıdır. Söz konusu çatıyı oluşturan isimlerin sözlük ve diğer yayınlardaki anlamları bağımsız alanları işaret ederken genel isimleri nakıştır.

Konu bu açıdan ele alındığında nakış kelimesinin tezyinat veya süsleme kelimelelerinin karşılığı olarak durduğu düşünülebilir. Sözlükte verilen bilgilere göre, *Arapça’da zahrafe* “süslemek” anlamındaki zeyn kökünden türeyen tezyîn “süslemek, bezemek, donatmak” demektir (Doğanay, 2012, s. 79). Bu kelimenin karşılığına Uygur dilinde, süs,

bezek, nakış, resim, heykel, şekil anlamına gelen bediz, ressam ve sanatçılara ise bedizçi (Nemoğlu, 2010, s. 575) denilmiştir. Bediz olarak tanımlanan resimler ise sadece kitap sayfalarında karşılaşılan resimlerle sınırlı değildir ve boyut açısından anıtsal ölçülerde karşımıza çıkan örnekleri vardır.

Osmanlılar, Uygurluların aksine bezek ve bezeme yerine tezyînat kelimesini tercih etmişlerdir. Türk sanatında tezyinat kavramı, Fransızca'dan Türkçe'ye geçen dekorasyondan (décoration) ziyade "ornementation" anlamında kullanılmakta, tezyinatla sırf tezyinî şekillerden ibaret olan süslemeler kastedilmektedir. Bu bağlamda "nakış" ve "nakkaş" kelimelerinin anlamı tezyinat, süsleme, bezeme kelimelerinden daha geniş kapsamlı olup "bezek" ve "bezekçi" kelimesindeki gibi ressam, musavvir, müzehhip ve kalemkâr gibi sanatkârlar sınıfını ve üretimlerini içine almaktadır (Doğanay,2012. s. 79).

Foto 1: Hünernâme II. Cilt (TSM. H. 1524, 288 b) (Bağcı, vd., 2006, s.151)

Yayınlarda nakış kelimesi ile ilişkilendirilen ve nakış genel çatısı altında minyatür sanatını vurgulayan kelimeleri aşağıdaki şekilde sıralamak mümkündür.

Hurda(e) Nakış: Sözlükte “hürde” bir şeyin küçüğü, ufağı; ufak şey, ufak parça; ufak ve kırıntılı ibaret olan; pek ince ve küçük (Osmanlıca Türkçe Sözlük, 20014) anlamında kullanılmaktadır. Bu nedenle olsa gerek Türkçede küçük nakış anlamında minyatüre hurda(e) nakış denilmiştir (Özen, 1985, s. 47; Keskiner, 2004, s. 90).

Kalemîşi: Kalem ismi verilen ince fırçalarla yapılan tezyinat. Özellikle mimaride odaların tavan ve duvarlarına (Yılmaz, 2004, s. 160-161) uygulanır. 18. Yüzyılın ortalarından itibaren birçok duvar resminde minyatür uygulamaları gerçekleştirilmiştir.

Meclis: Birkaç figürden oluşan konulu resimler hakkında kullanılır. Bu gibi resimlerde aranan nitelik kompozisyon özelliğinde olmasıdır (Arseven, Ty., s. 60; Pakalın, 1983, s. 429; Yılmaz, 2004, s. 212).

Nigar: Resim, suret anlamında kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1993, s. 693). Farsça bir kelime olan nigâr, nakış, resim gibi put manasına da gelir. Ayrıca nigar kelimesinin, güzel yüzlü sevgili; nakış, resim; nakşeden, put, sânem, resmi yapılmış, resmedilmiş anlamları da vardır (Osmanlıca Türkçe Sözlük, 20014). Pakalın'ın ifadeleri dikkate alındığında insan resmi, figür veya portreye nigar denildiği de söylenebilir. Osmanlı sarayında Nakkaş Nigari olarak anılan Haydar Reis isimli sanatçının isminin, figür çalışmaları yapmasından dolayı verildiği söylenebilir.

Resim-Resim:

Resim kelimesi Arapça kökenli olmakla birlikte klasik Arapça'da resim ve resim yapma karşılığı olarak daha çok sûret (çoğulu suver) ve tasvîr kullanılır. Sûret ve suver yanında aynı kökten türeyen fiiller Kur'an-ı Kerim'de insana Allah tarafından verilen şekli ifade etme bağlamında yer alırken, birçok hadiste bunun yanı sıra “resim ve heykel” anlamlarında da geçer (Başoğlu, 2007,579).

Arapça bir kelime olan Resm kelimesi, tanımının sözlükten sözlüğe çeşitlenmesinden anlaşılacağı üzere birçok anlama gelir. Bu bağlamda genel resim- resm kelimesinin anlamı burada verilen alıntılar vasıtasıyla anlaşılabilir: Alâmet, bilgi, nişan; bir şahsın, bir şeyin veya bir mevkiin renklerle yapılan veya fotoğraflarla çıkarılan hayali, şekli, suret (Pakalın, 1983, s. 29). Yazma, çizme, desen, suret, eser, iz, nişan, alâmet, tertib, tarz, üslup, fotoğraf (Osmanlıca Türkçe, 20014) anlamlarında kullanılan “resm” kelimesinin anlamına bazı sözlüklerde,

“..ayak izi, kalıntı, kalemle çizme, işaret koyma” anlamlarındaki resm kökünden türeyen resim “bir şeyin çizgi veya boya ile kâğıt, bez, tahta gibi düz bir satıh üzerine yapılan şekli, bunu yapmak için gerekli yöntemleri öğreten sanat; fotoğraf” anlamlarına gelir...(Başoğlu, 2007, s. 579-582).

Günümüzde kitap, elbise, kumaş, halı, duvar, tavan gibi bir yüzey üzerine uygulanan somut ya da soyut varlıkların şekillerinin çizimi yanında karikatür, minyatür, nakış, süsleme, sembol, teknik resim, sanayi ürün tasarımı, mimari plan, harita, şema, dijital çizim ve fotoğraf da geniş anlamıyla resim kapsamında kabul edilir (Başoğlu, 2007, s. 579).

Sûret: İnsan ve hayvan resimleri. Bunları yapan resamlara musavvir denirdi (Arseven, Ty., 60). Literatürde sûret genellikle resim ve heykeli kapsayacak biçimde kullanılmıştır. Ayırım yapılmak istendiğinde heykel için “gölgesi olan sûret”, resim için “gölgesi olmayan sûret” denilmiş, bazen de heykel timsal ve temâsil ile belirtilmiştir (Başoğlu, 2007, s. 579).

Sûret ve timsal, bir nesnenin şekli, resmi” ve “heykel” anlamındadır. Bazı hadislerde bu kelimelerin beraberce veya birbiri yerine kullanıldığı görülür. Dil bilginlerinin bir kısmına göre timsalin gerçek anlamı sadece ruh sahibi varlıklarla ilgili olup cansız nesnelere hakkında mecazen kullanılırken sûret hem canlı hem cansız varlıkların biçimlerini ifade eder (Başoğlu, 2007, s. 579).

Suver: Biçim, görünüş, kılık, tarz, yol, gidiş, hal, tasvir, dıştan görünen şekil, çare (Osmanlıca Türkçe Sözlük, 20014) gibi anlamları vardır. Sanatta, portre, suret, suretler, suretin çoğulu (Başoğlu, 2007, s. 579) anlamında kullanılmıştır.

Şebih: Arapça benziyen, nitelik bakımından birbirine benzeyenlere ve insan resmine şebih denilmiştir. Sonradan “şebih” yerine “tasvir” denilmeye başlanmıştır. Yakın tarihimizde ise tasvir yerine “portre” tabiri kullanılır olmuştur. Eskiden resme “şebih” denildiği için resim yapmak yerine şeb’h yazmak tabiri kullanılmıştır (Pakalın, 1993, s. 419 / 653; Özen, s. 65; Arseven, Ty. s. 60; Durusoy, 2007, s. 67).

Tarrahi: Tarrahi terimi çizimi ifade eder. (Gürçağlar, 1996, s. 15). Genellikle tüy ve fırça kullanarak mürekkeple yapılan bina ve bahçelerin tasvir edildiği (And, 2004, 121) boyasız çizgisel resimlere tarrahi denir (Gürçağlar, 1996, s. 15).

Tasvir: Resim yerinde kullanılan bir tabirdir. Karagöz oyunundaki deve derisinden yapılmış olan insan hayvan ve sair şekillere de “tasvir” denilir (Pakalın, 1993, s. 419).

Tasvir-i Humayun: Padişah portresi yerine kullanılan bir tabirdir (Pakalın, 1993, s. 419).

3. Nakkaş Kelimesi ile İlgilendirilen Bazı Kelimeler ve Anlamlarına İlişkin Bilgiler

Batıda minyatari (Koç, 1994, s. 287), minyatürist, minyatürcü (Yılmaz, 2004, s. 229; Nemlioğlu, 2010, s. 575) denilen minyatür tarzı resim yapan sanatçılara; Osmanlıda, nakkaş genel adı altında, musavvir, ressam, tarrah, şebih nüvis, nigari, nigarende, meclis

nüvis, nakş-bend, siyahkalem, vb. isimleri verilmiştir. Nakkaş kelimesinin daha çok sanatla uğraşan kişilere verilen isimlerin çatısı niteliğinde olduğu söylenebilir. Dolayısıyla, nakkaş birden fazla (Bozkurt, 2006, s. 326) renkli, iki boyutlu yüzey düzenleme sanatıyla nakışla uğraşan kişi anlamında, tezhipli ve minyatürlü eserlerle birlikte, ahşabı, çiniyi, taşı, ve her türlü malzemeyi süsleyen ustaya verilen addır (Sözen, vd., 1994 s. 170; Eroğlu, 2006, s. 255; Yılmaz, 2004, s. 255-256). Nakkâşlar sadece kitap sanatlarıyla sınırlı kalmamış, binaların saray köşkerinin kalem işi desenlerini hazırlamış ve işlemişlerdir (Yılmaz, 2004, 257; Nemoğlu, 2010, s.575-578; Bozkurt, 2006, s. 326).

“Nakkaş” kelimesi daha geniş kapsamlı olup ressam, musavvir, müzehhip ve kalemkâr gibi sanatkârlar sınıfını içine almaktadır. Osmanlı sarayında bu tür işleri üstlenen Cemâat-i Nakkâşân-ı Hâssa, Hassa Mimarlari Ocağı’na bağlı olarak çalışmaktaydı (Doğanay,2012. s. 79).

Nakş kökünden türeyen nakkaş bu işi meslek edinenlere verilen unvandır. Bu unvan aslında hakkâk, oymacı, tezhip ustası gibi sanatçıları da içermekle birlikte tarihte daha çok “ressam, minyatür ressamı” manasında kullanılmış, bez ve kumaş üzerine iğneyle işleme yapanlara, motif nakşedenlere de nakşbend denilmiştir. Nakkaş kelimesi, daha çok minyatür ressamı için kullanılmaya başlandığı Emevî sonrası dönemlerde kitap sanatındaki müzehhip, siyahkalem, musavvir, şebihnüvis, meclisnüvis, cetvelkeş, renkzen ve tarrâh gibi değişik işler yapanların tamamını kapsamına almıştır. Bununla beraber genellikle minyatürcülere musavvir, tezhip yapanlara müzehhib ve boyasız çalışma yapanlara tarrâh adı verilmiştir (Bozkurt, 2006, s. 326).

Söz konusu çatıyı oluşturan ve minyatür sanatı ile ilişkilendirilen isimlerin sözlük ve diğer yayınlardaki anlamları şöyledir:

Kalemkâr: Oda duvar ve tavanlarına çeşitli boylarla nakışlar yapan sanatçılara verilen isimdir. Tülbent üzerine ince fırça ile nakış yapan veya altın, gümüş, vs. madeni eşya ya çelik kalemlerle nakış, çiçek ve yazılar işleyen sanatçılar için de kullanılmıştır (Yılmaz, 2004, 161). 18. Yüzyılın ortalarından itibaren birçok duvar resminde minyatür uygulamaları gerçekleştirildiği dikkate alındığında kalemkârların da bazı durumlarda minyatür sanatı ile uğraştıkları söylenebilir.

Musavvir: Resim yapan, ressam anlamında kullanılmıştır. Arapçada resme tasvir denildiği için bu tabir meydana gelmiştir. Arapça bir kelime olan musavvirin Kamus-u Osman-i’deki tarifi şöyledir: Tasvir eden, suret veren, surete koyan, tersim eden, ressam. Musavvir kelimesi Farsçada ise “musavviran” olarak kullanılmıştır (Pakalın, 1993, s.584; Arseven, Ty., s. 60; Eroğlu, 2006, s. 251). Musavvirin, sözlük anlamı Osmanlı resim sanatında manzara ve özellikle insan resmi yapan sanatçıdır. 1580’li yıllarda yazılmış Me-nakıb-ı Hünerveran adlı eserin yazarı Mustafa Ali, beşinci bölümde, hattat olmayanlardan

söz ederken, minyatürcülere, musavvir, boyasız çalışmalar yapanlara tarrah veya ressam demiştir (Gürçağlar, 1996, s. 15).

Meclisnüvis: Birden fazla figürden oluşan ve bir konuya anlatan kompozisyonu olan minyatürleri yapan sanatçılara verilen isimdir (Arseven, Ty., s. 60; Yılmaz, 2004, s. 261; And, 2004, 121).

Nakş-bend: Nakış yapan, nakkaş (Yılmaz, 2004, s. 256) veya bez ve kumaş üzerine iğneyle işleme yapanlara, motif nakşedenlere (Bozkurt, 2006, s. 326); kumaşların nakışlarını bağlayarak ipek tellerle tezgâhı hazırlayan; nakış işleyen veya resamlara verilen isimdir (Osmanlıca Türkçe Sözlük, 20014). Daha çok bez ve kumaş üzerine iğneyle işleme yapanlara, motif nakşedenlere nakş-bend denilmiştir (Bozkurt, 2006, s. 326).

Nigari: Yazıcı, katip, nakkaş, resamlara verilen isimdir (Yılmaz, 2004, 261). 15. yüzyılda Osmanlı sarayının önemli nakkaşı Haydar Reis, Nakkaş Nigari mahlası ile karımıza çıkmaktadır.

Nigârende: İnsan resimleri yapan ressama verilen isimdir (Develioğlu, 1996, s. 998-999; Pakalın, 1993, s. 693; Eroğlu, 2006, s. 261; Yılmaz, 2004, s. 261).

Ressam: Tasvir eden, suret veren, surete koyan, tersim eden, (Pakalın, 1993, s. 584; Arseven, Ty., 60) boyasız, tarrahi tarzında çalışmalar yapan, (Gürçağlar, 1996, s. 15) resim sanatıyla uğraşan kişiye ressam denir (Başoğlu, 2007, s. 579).²

Şebihnüvis: İnsan resmi, portre, tasvir, şebih yapan sanatçılara verilen isimdir (Pakalın, 1993, s. 419; Özen, s. 65; Arseven, Ty. s. 60; Durusoy, 2007, s. 67).

Siyahkalem³: Kaynaklarda açıklayıcı bilgi olmamakla birlikte, And'a göre siyah-kalem olarak adlandırılan sanatçıların minyatür tarzı resimlerin ilk çizimlerini yaptıkları düşünülebilir (And, 2004, s. 121). Diğer taraftan Muhammet (Mehmet) Siyah Kalem imzasıyla tanınan sanatçının eserlerinden yola çıkarak desen ağırlıklı figüratif kompozisyonlar tasarlayarak uygulayan sanatçılara verilen isim olarak da düşünülebilir. Bazı yayınlarda saz üslubunda yapılan çalışmalar kalem-i siyah olarak adlandırılmıştır (Mahir, 2012, s 21; Bağcı, 2006, s.226). İlk izlenim olarak aralarında bir ilişki olabileceğini düşündüren siyahkalem ile kalem-i siyah kelimeleri arasında bir bağlantı olup olmadığına ilişkin bilgiye ulaşılamamıştır.

Tarrah: Eskiden resim ve daha çok bahçe (manzara) resimleri yapanlara verilen adıdır. Tertip etmek, yapmak anlamlarına da gelen Arapça tarh kökünden gelmektedir (Pakalın, 1993, s. 413; Gürçağlar, 1996, s. 15; Yılmaz, 2004, 328; And, 2004, 121). Yukarıda da belirtildiği üzere, Menakıb-ı Hünerveran adlı eserin yazarı Mustafa Ali, beşinci bölümde, hattat olmayanlardan söz ederken, boyasız çalışmalar yapan sanatçılara tarrah demiştir (Gürçağlar, 1996, s. 15). Armenag Sarkisian da, İran resim sanatına ilişkin 1929 tarihli

2) Yayınlarda ressam kelimesinin yanı sıra "ressum" kelimesi ile de karşılaşılmış, fakat kelimenin sözlük anlamına ulaşılamamıştır; bkznz; Ulusoy, 1995, s.22.

3) Yayınlarda "siyahkalem" kelimesi ile karşılaşılmış; fakat, kelimenin anlamını detaylı bir şekilde veren herhangi bir kaynağa ulaşılamamıştır; bkznz; Yılmaz, 2004, s. 254; And, 2004, s. 121.

eserinde, tarrahların mürekkeple, tüy ve fırça kullanarak çalışan ressamlar olduklarını yinelemiş, tarrahi teriminin çizimi ifade ettiğini; ressam ve tarrah kelimelerinin de, boyasız, çizgisel resim yapan ressam anlamına geldiğini kaynaklara dayanarak açıklamıştır (Gürçağlar, 1996, s. 15).

Renkzen: Nakkaşhanede boya hazırlanması ve boyama işlerini üstleniyorlardı (And, 2004, s. 121), bu nedenle renkzenlerin minyatürlerin üretiminde aktif rol aldıkları söylenebilir.

Cetvelkeş: Yazma kitapların sayfa kenarlarına ve yazı levhalarının etrafına altın veya mürekkeple çizgiler çekerek onları çizgilerden oluşan ve cetvel denilen çerçeveler içine alan sanatkârlara verilen isimdir (Yılmaz, 2004, s. 42).

Sonuç

Çalışma kapsamında incelenen tanımlardan da anlaşılacağı üzere, nakış kelimesi, 13-19. yüzyılda İslam resim sanatının adlandırılması aşamasında, kapsayıcı fakat direkt anlamı karşılama açısından yetersiz kalan bir ad olarak karşımıza çıkmaktadır. Konu bu açıdan ele alındığında nakkaş kelimesi de bu tarz resimleri yapan sanatçıların adlandırılması hususunda kapsayıcı fakat direkt anlamın vurgulanması açısından yetersiz bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sözlüklerdeki tanımlardan anlaşıldığı üzere nakış kelimesi, yayınlarda kitap resmi olarak tanımlanan minyatürleri de kapsayan bir çatı isim olarak karşımıza çıkmaktadır. Zira nakış kelimesi, kitap resimleri dışında farklı sanat alanlarının bir arada ifade edilmesi amacıyla kullanılmıştır. Bu bağlamda nakkaş kelimesi minyatür tarzı resimler dışında eser üreten sanatçıların adlandırılmasında da kullanılmıştır.

Nakış “nakş” kelimesi kapsamına giren minyatür tarzı resim çeşitlerine verilen isimler tasvir, tasvir-i humayun, şebih, suver, tarrahi, resm, resim, ressum, hurda(e) nakış, meclis, kalemişi, vb. olarak sıralanabilir. Diğer taraftan, nakkaş kelimesi bağlamına giren minyatür tarzı resimleri üreten sanatçılara verilen isimler, musavvir, ressam, tarrah, nigari, nigârende, şebihnüvis, nakş-bend, siyahkalem kalemkâr, renkzen, cetvelkeş, v.b. olarak sıralanabilir.

Tasvir, tasvir-i humayun, şebih, suver, tarrahi, resm, resim, hurda(e) nakış, meclis, kalemişi, v.b adlar altında İslam dünyasında üretilen resim sanatı örnekleri ile batıda minyatür olarak adlandırılan resimler karşılaştırıldığında geniş anlamda birbiri ile örtüşmeyen iki alanın birbirine benzetilmek maksadıyla ortak bir adlandırılma yoluna gidildiği söylenebilir. Bu nedenle ne nakış ne de tasvir, tasvir-i humayun, şebih, suver, tarrahi, resm, resim, hurda(e) nakış, meclis, kalemişi, vb. sanat üretimleri batılı anlamda minyatür tarzı resimleri ile bütünüyle örtüşür durumda değildir.

El yazmalarındaki resim uygulamaları dikkate alındığında, yayınlarda kitap sanatı olarak anılan ve minyatür sanatı olarak tanımlanan resimler, bulunduğu yerle ilgili olarak tanımlanmaya çalışılmıştır. Bu tanımlar minyatürün belge özelliğine gönderme yapılacak şekilde düzenlenmiştir. Oysa herhangi bir resmin belge özelliği taşıması kadar doğal bir

yön yoktur. Minyatür belge özelliği de taşıyan; fakat kendine has biçim özelliklerinden dolayı dönem, akım veya düşünce adlarıyla anılan sanat üretimlerine benzer şekilde ortaya çıkmış ve gelişmiş sanatsal bir biçimdir. Tanım yapılırken biçim açısından değil de malzeme açısından yaklaşıldığı için konu bu detayla sınırlı kalmıştır. Kitap resimlerinde izlenen biçimin ayrıntıları dikkate alınmadan en yaygın uygulanma alanı bağlamı ile sınırlandırılarak tanımlanma yoluna gidilmiş olsa da tarihi süreçte duvar, deri, metal, dokuma, seramik, kağıt, vb. yüzeylerde ve kimi zaman anıtsal boyutlarda karşılaşılan örnekler dikkate alındığında, minyatürün sadece kitap sanatı veya sadece kitap resmi olmadığı söylenebilir.

Diğer taraftan günümüz uygulamaları dikkate alındığında ise minyatür sanatının, kitap sanatları açısından her hangi bir işlevinin olmadığı görülür. Bunun yerine farklı malzemelere ve farklı amaçlar doğrultusunda uygulanmış bazen anıtsal boyutlara ulaşan minyatür örnekleriyle karşılaşılır. Tual, deri ve murakka, aharlı kağıt, yüzeylere uygulanmış tablolar, çini panolar, kemik, ahşap kutu ve kaplar, ipek halılar, vb. söz konusu örnekler arasında dikkat çeker. Dolayısıyla minyatür sanatı olarak adlandırılan ve günümüzde konu ile ilişkilendirilen yayınlarda kitap sanatı olarak ele alınan resimlerin tasnif ve tanımının uygulandıkları malzeme veya buldukları yerlerden çok biçim anlayışı açısından yapılması gerekir. Yani minyatür sanatı veya nakış, hürde nakış, vb. denildiğinde akla ilk gelen bu resmin biçim özellikleri olmalıdır. Bunun yapılabilmesi içinde konuya ilişkin kapsamlı araştırmalara yönelmenin zorunluluğu açıktır. Diğer taraftan, söz konusu resimler adlandırılırken, biçimin temsil ettiği kültür çevresi ve biçimin kaynaklarından dolayı, geleneksel Türk resim sanatı, Geleneksel Türk İslam resim sanatı veya İslam resim sanatı ibarelerinin kullanılmasının daha doğru olacağı söylenebilir.

Kaynakça

- And, M. (2004). *Osmanlı Tasvir Sanatları: 1 Minyatür*. İstanbul: İş Bankası Yayınları
- Arseven C. E. (T.y.). *Türk Sanatı Tarihi C. III*. I. Fasikül, İstanbul: Maarif Basımevi
- Bağcı, S. Çağman, F. Renda, G. Tanındı, Z. (2006). *Osmanlı Resim Sanatı*. İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları
- Başoğlu. T. (2007). “Resim” maddesi. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. C. 34. s.579-582. <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=340579&idno2=c340409#2> et. 27. 10. 2014
- Binark, İ.(1975). *Eski Kitapçılık Sanatlarımız*. Ankara: Ayyıldız Matbaası A.Ş.
- Bozkurt, N. (2006). “Nakkaş” maddesi. *TDV. İslam Ansiklopedisi*. cilt. 32. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 326-328. <http://www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/ayrmetin.php?idno=320327>, et. 27.10.2014
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk İslam Sanatının ABC'si*, İstanbul: Kabalıcı Yayınevi
- Develioğlu, F. (1996). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları

- Durusoy, A. (1999). "Hüve Hüve" maddesi, *TDV. İslam Ansiklopedisi*, cilt: 19. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 67 <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/ayrmetin.php?idno=190067>, et. 27.10.2014
- Eroğlu, Ö. (2006). *Resim Sanatı Sözlüğü*, İstanbul: Nelli Sanatevi Yayınları
- Ersoy, S. A. (2006). *Osmanlı Minyatür Tekniği*, Ankara
- Doğanay, A. (2012). "Tezyinat" maddesi, *TDV. İslam Ansiklopedisi*. cilt: 41. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 79-83
- Gürçağlar, A. (1996). "Nakkaşane ve Nakkaş Kavramı". *Sanatsal Mozaik*. S. 8, 14-22
- Keskiner, İ. C. (1985). "Minyatür". *Sanat Çevresi*. S. 84. s. 24-26.
- Koç, Ö. (1994). "Tarihsel Gelişimi İçinde Türk Minyatür Sanatı ve Günümüzde Görülen Bazı Uygulamalar". *Kamu ve Özel Kuruluşlarla Orta Öğretimde, Üniversitelerde El Sanatlarına Yaklaşım ve Sorunları Sempozyumu Bildirileri*, 18-20 Kasım 1992, İzmir. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi
- Mahir, B. "Minyatür" maddesi. *TDV. İslam Ansiklopedisi*, yıl: 2005, cilt: 30. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. s. 118-123 <http://www.tdvislamansiklopedisi.org/dia/ayrmetin.php?idno=300123>
- Mahir, B. (2005). *Osmanlı Minyatür Sanatı*, İstanbul: Kabalcı Yayınevi
- Nemlioğlu, C. (2010). "Selçuklu ve Osmanlı Bezeme Sanatının Anlatımında Kullanılan Terim Karmaşası". *Orhon Yazıtlarının Bulunuşundan 120 Yıl Sonra Türklük Bilimi ve 21. Yüzyıl konulu 3. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (26-29 Mayıs 2010), Bildiriler Kitabı*, Cilt: 2. s.575-578
- Osmanlıca Türkçe Sözlük <http://www.osmanlicaturkce.com/?k=nigar&t=@>: Erişim tarihi; 07.07.2024, 23:13
- Özen, M. E. (1985). *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*. İstanbul: İ.Ü. Fen Fakültesi Döner Sermaye İşletmesi Prof. Dr. Nazım Terzioğlu Basım Atölyesi
- Pakalın, M. Z. (1993) *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. III. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları s.419.
- Renda, G. (1997). "Minyatür" maddesi, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, C. II. İstanbul: Yem Yayın. s.1262-1271
- Sarac, Y. S. (2011). "İslam Halklarının Sanatsal Anlatım Yöntemleri; Minyatür". *İslami Araştırmalar Dergisi*. S.1. s. 174, 175.
- Şerefioğlu, Ö. F. (2002). "Hayal Olmayacak Kadar Gerçek". *Milliyet Sanat*. s. 38, 39.
- Tahir, H. Behzad Z. (1953) "Minyatürün Tekniği". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. S. 1. s.160-161.
- Türker, K. (2010). "İslamiyet'te Tasvir Sanatları". *Kümbet*. S. 10. s. 30.
- Yılmaz, A. (2004). *Türk Kitap Sanatları Tabir ve Islahatları*, İstanbul: Damla Yayınevi